

Mänskliga rättigheter och demokrati

Folkrätten och FN

I den här teoribakgrunden:

- presenterar vi en översikt av folkrätten och de hot den har utsatts för genom det oinskränkta kriget mot terrorismen
- åskådliggör vi FN:s roll i ett väl fungerande system för mänskliga rättigheter
- tar vi slutligen upp de demokratiska grundprincipernas roll i arbetet med att stärka rättighetssystemet som det ser ut idag

Folkrätten och kriget mot terrorismen

Folkrätten – se nedanstående förenklade översikt – har på senare tid utsatts för stora påfrestningar genom spektakulära transnationella terroraktioner och påföljande vedergällning.

Bara några veckor efter attackerna mot World Trade Center och Pentagon den 11 september 2001 lyckades USA få FN:s mandat för ett oinskränkt krig mot terrorismen. USA-alliansen lyckades med sitt omedelbara syfte och störtade den afghanska taliban-regimen i Afghanistan som gav fristad åt förövarna i nätverket Al-Qaida.

Det hade legat närmare till hands med en polisiär aktion på global nivå. Terrorismen har ingen fast territoriellt bas, förövarna är inga officiellt erkända regimer. De verkar anonymt och deras ofta gränsöverskridande aktioner drabbar civilbefolkningen på ett oförutsägbart sätt, i syfte att sprida skräck och misstro mot myndigheternas förmåga att upprätthålla lag och ordning. Men då skulle de gripna ha varit att betrakta som brottsmisstänkta personer och i princip skyddats av FN-systemet för de mänskliga rättigheterna.

USA valde – och fick FN:s bemyndigande – att förklara krig. Samtidigt sattes dock den humanitära rätten, som gäller i krig, ur spel genom att talibanerna och de som utpekades som deras bundsförvanter förklarades vara ”olagliga stridande”. FN fann sig i praktiken ha gått med på ett globalt undantagstillstånd där varken krigets eller fredens lagar gällde.

Några år senare, 2003, angrep USA:s styrkor Irak utan att president Bush den här gången lyckades få med sig säkerhetsrådet, trots ihärdiga försök. I strid mot FN-stadgan – och därmed folkrätten – gick man ändå till anfall och fick bort Saddam Hussein, landets diktator. Men Bush förlorade freden: fyra år senare var USA-trupperna fortfarande kvar i Irak indragna i ett nytt slags inbördeskrig mellan sunnitiska och shiitiska grupperingar med ständiga självmordsbombningar som i första hand drabbade civilbefolkningen.

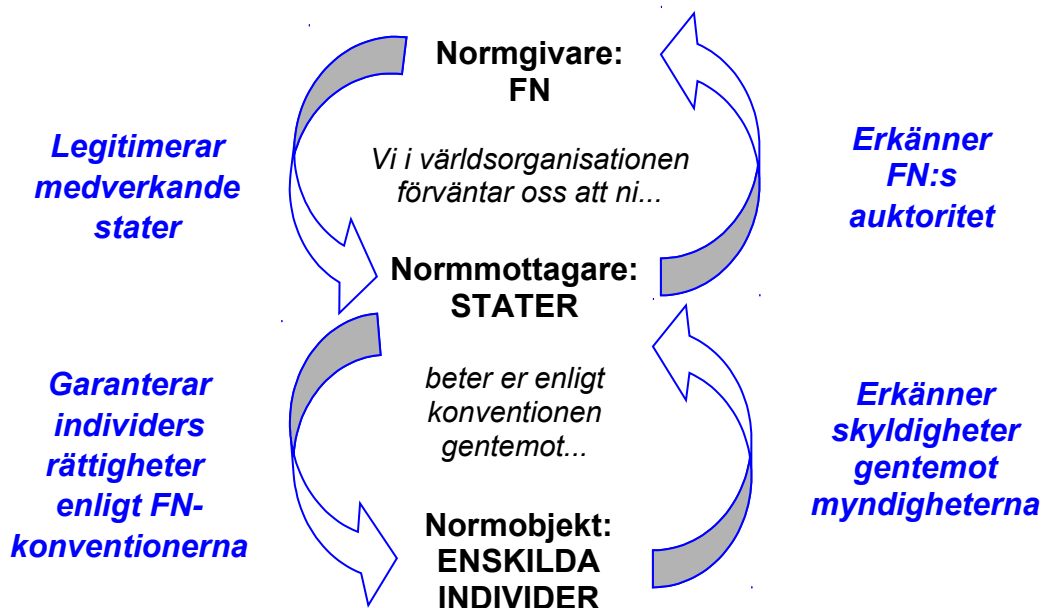
Lägg märke till att USA båda gångerna försökte få FN att sanktionera interventionerna. Man ville i förväg bli auktoriserad av FN och få *rätt* att ingripa. När det inte lyckades i fallet Irak, trotsade man istället FN:s auktoritet och tog makten i egna händer. Det här principiösa agerandet återspeglar en kluven hållning till folkrätten och mänskliga rättigheter. Få länders inrikespolitik är så rättighetsbaserad som USA:s. Rätten till privat egendom är en hörnpelare och politiska frågor drivs ofta som rättighetstvister inför domstolar. I sin utrikespolitik stödjer man runt om i världen medborgarrättsaktivister som verkar för en övergång till NSD-styre i sina länder.

Samtidigt betraktar man rättigheterna som nationellt baserade och accepterar inte ett globalt system som begränsar den egna suveräniteten. Det har till följd att USA på internationell nivå ger upp den grundläggande principen att ingen står över lagen, eftersom man inte erkänner någon bindande lag på den nivån. Skulle detta vara den allmänna hållningen bland världens länder blir folkrätten bara tomma ord och den gränslösa terrorismen har uppnått sitt syfte: att sätta rättssäkerheten ur spel överallt i världen.

Ett väl fungerande system för mänskliga rättigheter

Systemet för mänskliga rättigheter bygger på ett väl fungerande samspel mellan tre aktörer: världsorganisationen, medlemsstaterna och enskilda individer. Accepterar inte aktörerna sina roller i detta spel, blir rättigheterna mest retorik utan folkrättsligt innehåll.

För att utveckla resonemanget: rättigheter är en typ av normer där någon kräver eller förväntar sig ett visst beteende av någon annan. De har inte bara ett tanke- eller känslomässigt innehåll utan upprättar också en social struktur, som när en förälder (normgivare) säger åt sitt barn (normmottagare). När det gäller rättigheter omfattar den strukturen tre aktörer: (1) normgivaren, (2) normmottagaren som blir förpliktad och (3) normobjektet eller rättighetshavaren som förpliktelsen riktar sig mot.¹ I ett väl fungerande system för mänskliga rättigheter kan strukturen illustreras så här:

Stater som ratificerat en FN-konvention har en folkrättsligt bindande förpliktelse gentemot sin befolkning att garantera de i konventionen uppräknade rättigheterna. Detta kan liknas vid ett kontrakt mellan tre parter som även innehåller några underförstådda eller finstilla klausuler:

- staten i fråga legitimeras av FN
- den bekräftar samtidigt världsorganisationens auktoritet i vissa frågor
- i utbyte mot att få sina rättigheter garanterade av staten förväntas dess medborgare uppfylla vissa skyldigheter gentemot myndigheterna – som exempelvis att följa landets lagar och betala skatt

Det finns en hel del stater som inte undertecknat eller ratificerat flera konventioner. De är då inte heller juridiskt bundna av dem. Å andra sidan har många av de stater som visar minst respekt för de mänskliga rättigheterna, ratificerat alla 6 kärnkonventionerna.² På det här området är cynismen utbredd. Ändå har de mänskliga rättigheternas ställning stärkts betydligt sedan FN grundades:

- FN:s eget övervakningsmaskineri är fortfarande svagt och byråkratiskt men det pågår ett reformarbete – t ex det ombildade rådet för mänskliga rättigheter
- regionala domstolar har upprättats som är bättre ägnade än de nationella att övervaka de mänskliga rättigheterna: ett 20-tal latin- och centralamerikanska länder har underställt sig den Interamerikanska domstolen. Den Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter har jurisdiktion över ett 40-tal länder. 2006 bildades en motsvarande Afrikansk domstol
- 2002 inrättades en internationell brottmålsdomstol för att beivra folkmord och brott mot mänskligheten
- Amnesty, Human Rights Watch och många andra transnationella frivilligorganisationer bevakar konventionernas efterlevnad och bedriver ett viktigt opinionsarbete över hela världen
- många länder och frivilligorganisationer som exempelvis Oxfam bedriver i anslutning till FN:s program för ekonomisk utveckling (UNDP) ett rättighetsbaserat arbete i synnerhet kring de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna.

Ett rättighetsbaserat utvecklingsarbete

Ett rättighetsbaserat arbete i utvecklingsfrågor omfattar två strategier:

1. förmå staten att garantera medborgarnas rättigheter
2. stärka människors möjligheter att själva hävda sina rättigheter

Staten som garant för mänskliga rättigheter

Den principiella grunden för den första strategin är normen om *Lika hänsyn*: är alla människor är lika värda, så förtjänar också allas intressen lika hänsyn. Varje kränkning av de mänskliga rättigheterna bryter mot den principen. Där detta sker har staten inte tagit sitt ansvar. Ofta är det dessutom myndigheterna själva som är den kränkande parten och i så fall hamnar man i ett dilemma: hur kan de förmås att ta itu med sig själva, utan att det blir som att be vargen skydda lammen?

Att verka för ett oberoende domstolsväsende är ett steg på vägen. Visserligen leder rättighetskränkningar sällan till fällande domar i landet där de begås, men chanserna ökar om sådana fall kan drivas vidare till övernationella instanser.

Ett annat viktigt steg i denna strategi är att stärka NSD-institutionerna, så att de styrande utsätts för konkurrens om den politiska makten (se kapitlet Ett något så när demokratiskt land).

Sist men inte minst bör man i det övervakande och opinionsbildande arbetet hålla i minnet att de mänskliga rättigheterna är universella – de utgör ett globalt system med FN i centrum.

Stärka människors möjligheter att själva hävda sina rättigheter

Den andra strategin i ett rättighetsbaserat arbete går ut på att stärka människors möjligheter att själva hävda sina rättigheter. Detta är närmast en självklarhet om man ansluter sig till demokratisynen i kapitlet Demokratins ABC. Där åberopas *Självständighetsregeln*, som just går ut på att människor är kapabla nog att själva bäst bedöma sina intressen.

Vi lever i en värld med djupa klyftor där majoriteten har nog med att klara sin dagliga överlevnad, medan ett fåtal kan tillfredsställa de flesta av sina önskningar. Det vore oklokt att förlita sig på de privilegierades ansträngningar när det gäller att bygga upp och sprida resurserna så att alla har får lika möjligheter att tillgodose sina intressen. Människor måste också ta saken i egna händer, bli genom att verka i sina egna demokratiska organisationer.

Hur åstadkommer man detta? Även den här varianten av ett rättighetsbaserat arbete rymmer ett dilemma: hur stärka *andras* möjligheter, utan att göra sig till deras förmyndare? Men är man klar över vad det finns för alternativa styrformer, när och på vilka grunder demokrati är att föredra samt hur man går tillväga för att nå dit, så är man bättre rustad att klara av den utmaningen.

¹ Se Johan Galtung, *Human rights in a new key*, Polity Press, 1994

² Se närmare Raoul Wallenberginstitutets hemsida, <http://www.rwi.lu.se/tm/ThemeMaps.html>